

Kriser

31. konference om virksomhedsteori¹. Fjelsted Skov Kro 6.-8. November 2020.

På konferencen i 2019 var der konsensus om at gøre den aktuelle klimakrise til tematisk udgangspunkt for konferencen i 2020. Af grunde som forsøges ekspliciteret nedenfor, har planlægningskomiteen imidlertid tænkt at krisebegrebet i mere bred forstand vil være et passende tema, som også giver mulighed for at diskutere emner som henhører til klimakrisen, men i øvrigt er åben for at rejse en lang række andre relevante og aktuelle diskussioner.

Der er kriser omkring os til alle sider. Ikke blot klimakrise, men også biodiversitets-, forurenings-, befolkningsmæssig-, økonomisk-, og politiske kriser. Demokratiske kriser i europa, mellemøsten, afrika, asien og amerika. Politiske kriser i og imellem EU, USA, Kina, Rusland, Brasilien. International Sundhedskrise (Corona/Covid19 pandemi), tillidskriser mellem mennesker, krise i videnskabens og mediernes troværdighed ...

Kriser er der overalt i verden, på alle planer og på alle måder. Selvom krisebegrebet selvfølgelig også findes i forskellige udformninger indenfor psykologien, omtales de ikke videre nedenfor, da de forudsættes bekendte for de fleste deltagere.

Ordet "krise" er iflg. ordbogen (Haug (ed). *Kritisches Wörterbuch des Marxismismus*, 1986, 4:712) et medicinsk udtryk, som betegner den akutte fase i et sygdomsforløb, hvor det afgøres, om processen fører til helbredelse, vedvarende sygdom eller død. Udtrykket anvendes ofte om politiske og økonomiske fænomener, ligesom det nu anvendes om karakteristika ved aktuelle klimatiske og økologiske processer.

Anvendt på politiske og økonomiske forhold kan kriser ud fra et traditionelt materielt dialektisk synspunkt på historien anskues som processer hvori faser med strukturel stabilitet i den samfundsmæssige reproduktionsproces (hvor de samfundsmæssige forhold reproduceres med rent kvantitative forandringer), afløses af faser med kvalitative forandringer, og hvor disse overgange indledes af kriser.

Kriser og dialektik. Problemet er at begribe sammenhængen mellem de stabile perioder og perioder med kvalitative forandringer. Anvendt på kapitalismen er en traditionel marxistisk opfattelse, at de herskende kapitalistiske produktionsforholds modsætningsfyldte karakter tendentielt manifesterer sig i kriser, hvor man ikke kan "fortsætte på den hidtidige måde". Der åbnes så forskellige udveje: genetablering af de tidligere forhold gennem kontrarevolution og krig eller revolutionære forandringer som frembringer nye samfundsmæssige forhold. Den økonomiske reproduktionsproces udgør de samfundsmæssige forholds basis, og revolutionens mulighed ligger i de økonomiske kriser. "En ny revolution er kun mulig i tilknytning til en krise, men den er også lige så sikker som denne" (MEW 7, 98)

¹ U:\TEKSTER\Virksomhed\31_2020\Kriser- 31 konference om virksomhedsteori.wpd

På grundlag af denne teoretiske formulering har der været udfoldet mangfoldige spekulationer om sammenhængen mellem økonomiske kriser og samfundsmæssige revolutioner.

- Katastrofeteori: den opfattelse, at der med nødvendighed udvikler sig en “endelig” krise, som fører til “revolutionen” der afslutter kapitalismen.
- Økonomisk reduktionisme: et synspunkt, som reducerer krisen til de rent økonomiske aspekter, hvor krisens formelle mulighed åbnes af de økonomiske enheders uafhængighed, og de umiddelbare producenters adskillelse fra produktionsmidlerne, og endvidere omfatter forhold som ændringer i udbytningsgraden, kapitalens organiske sammensætning, loven om profitratens tendens til fald, tendentiel overproduktion m.v.

Problemet vedrører spørgsmålet om hvordan man kommer fra de samfundsmæssige forholds modsætningsfyldte karakter til nødvendigheden af krisen? Og om hvordan man kommer fra en krise-tendens til krisens realitet.

Marx havde det synspunkt, at krisen kun giver *mulighed* for en revolution. Den økonomiske krise har kun videre/bredere virkninger hvis den undergraver de herskende klasseforbunds basis, og krisen er ikke kun økonomisk, hvis den fører til revolution må den nødvendigvis være en bredere national krise.

Den vigtigste indsigt hos Marx er *nødvendigheden af at gennemføre en konkret og omfattende analyse af de konkrete former* for regulering af den økonomiske samfundsorden i sine internationale omgivelser, af de iboende kim til krise, deres fremtrædelsesformer og deres udvikling, og de forskelligartede muligheder, som krisen åbner.

Det forekommer derfor passende, at omtale en række andre forhold som gør det oplagt, at diskutere anvendelsen af krisebegrebet om karakteristika ved aktuelle klimatiske og økologiske processer, som er af betydning for psykologien.

I forbindelse med de aktuelle klimaforandringer og andre miljømæssige udviklinger hævdes det af nogle (Barnosky et al, 2012, *Nature* 486:52-58), at ligesom lokale økosystemer kan gennemgå hastige abrupte og irreversible tilstandsændringer - faseskift - er dette også muligt for den samlede jordiske biosfære. De påpeger, at dette er sket tidligere i jordens historie, og at der for øjeblikket forekommer en række menneskeskabte drivkræfter (tendenser, modsætninger) som presser biosfæren i retning af et sådant faseskifte, eller en række mere eller mindre samtidige globale tilstandsændringer af forskellig karakter, som kan føre biosfæren ind i en hidtil ukendt tilstandsfase.

Barnosky et al nævner to måder hvorpå sådanne tilstandsændringer kan frembringes. For det første ved en “forhammer” eller “bulldozer” effekt, hvor en udefra kommende påvirkning af systemet smadrer den hidtidige tilstand, og med et slag frembringer en anden tilstand. Den anden måde er en “tærskeloverskridelse”, en “kritisk” overgang, hvor indre kræfter i systemet frembringer tilstandsafvigelse, der overskrider de grænseværdier indenfor hvilke systemet er i stand til at vende tilbage til den tidligere funktionsmåde og de variationer som karakteriserede denne.

Kritiske overgange forekommer som bifurkationspunkter hvor systemtilstanden bliver ustabil, og der forekommer en række karakteristiske fænomener som langsommelig genetablering af ligevægt efter forstyrrelser, øget variation i mønstrene af systemfluktuationer, forhøjet autokorelation mellem fluktuationer og tiltagende asymmetri i fluktuationerne, hastige skift frem og tilbage mellem forskellige tilstande, og hysteresse.

Drivkræfter i disse fluktuationer er

- Øget befolkningstilvækst: Jordens befolkning vokser med omtrent 80 millioner per år, hvilket er en faktor tre større end den gennemsnitlige årlige befolkningstilvækst fra ca 10.000 til for 400 år siden. I 2050 vil der måske være 9-9.500.000.000 mennesker på jorden.
- Tilsvarende øget ressourceforbrug. Omkring 45% af jordens overflade udnyttes nu til landbrug eller bylandskaber, og store dele af den resterende del af jordens overflade gennemskæres af veje. Størrelsen af disse landskabsændringer overstiger de som fandt sted under den seneste foregående globale kritiske overgangsfase, hvor 30% af jordoverfladen ændredes fra at være dækket af is, til at være isfri.
- Ændring og fragmentering af habitater. Det voksende landbrug, overgangen til en urban menneskehed (mere end halvdelen af jordens befolkning bor nu i byer, og overvægten er hastigt stigende), og opbygningen af tilsvarende kommunikationslinjer, fører til en fragmentering af landskabet i isolerede økosystemer af forskellig størrelse.
- Energiproduktion og forbrug. Det anslås, at 20-40% af det globale energiflow nu går gennem menneskelige aktiviteter, og at dette mindsker biosfærens produktivitet gennem nedbrydning af habitater hvis produktivitetstab ikke opvejes af menneskers udledning af næringsstoffer som nitrogen og fosfor. Samtidig øges den cirkulerende energi gennem menneskers brug af fossile brændstoffer, men den øgede energimængde er stort set begrænset til den umiddelbare humane del af kredsløbet i biosfæren, en andel der langt overstiger den som karakteriserede de præindustrielle epoker, og kan forventes på sigt at forringe menneskelige helbredstilstand og økonomi, ligesom den fører til nedbrydning af økosystemer og faldende biodiversitet.
- Klimaændringer. Et af biprodukterne af det ændrede energibudget er omfattende ændringer af jordens atmosfære og af oceanerne, hvis indhold af CO₂ er øget ca 35% i forhold til niveauet i førindustrielle tider, med den konsekvens, at den globale opvarmning nu går 10 gange hurtigere end i den foregående faseændring (afslutning af istiden), og en forsurening af verdenshavet med pH fald på ca 0,05. Sammen med den øgede udledning af næringsstoffer og affald fra landbrug og byer, har dette ført til omfattende ændringer i store havområder med dannelse af store biologiske døds-zoner, samtidig med at mere end 40% jordens biosfære nu kun rummer ganske få plante- og dyrearter, fordi de udnyttes af industrialiseret landbrug. Artsudrydelsen er ekspanderende og mange store pattedyr er på randen af uddøen
- Plastikforurening. Microplastik findes nu overalt på kloden, og har givet anledning til udvikling af en ny parallel biosfære- "plastiksfæren" - som for nuværende omfatter mikrobiologiske organismer der lever af plastikaffald, samtidig med at de enorme mængder af plastikaffald truer den eksisterende biosfære, ikke mindst i havene, hvor der i 2010 blev udledt 5-13 millioner tons plastikaffald, en mængde som øges år for år.

Udledningsraten forventes at være fordoblet i 2030, hvis den nuværende vækstrate fortsætter. (Amaral-Zettler et al. (2020). *Nature Reviews Microbiology*. 18:139-151).

I sammenhæng med disse klimatiske og økologiske udviklinger diskuteres “prisen” for en grøn omstilling, og velmenende mennesker forsøger at forberede befolkningerne i den vestlige verden på de økonomiske afsavn som angiveligt er nødvendig hvis katastrofale sammenbrud skal undgås. I den sammenhæng er det imidlertid relevant at vende tilbage til de økonomiske aspekter i den aktuelle situation.

- Økonomisk ulighed. Efter Reagan og Thatchers deregulering af finanskapitalen, der i Danmark fandt sted i 1983, er balancen mellem realøkonomi og finansøkonomi ændret radikalt. Ifølge Juselius (2019) *Økonomien og virkeligheden*, er det danske BNP, dvs realøkonomien, vokset med 84% i perioden mellem 1983 og 2015, mens værdien af fast ejendom er steget 152%, og prisen på aktier er vokset med 1088 %. Hvor almindelige mennesker således har oplevet en velstandsstigning på 3% pr år, har finanskapitalen oplevet en vækst på 7% pr år.
- På globalt plan er det nu sådan, at 2153 mennesker i 2019 havde en større formue end 4.6 milliarder mennesker tilsammen. Den ene % rigeste mennesker ejer mere end dobbelt så meget som 6.9 milliarder andre mennesker, og næsten halvdelen af jordens befolkning har mindre end 5.5 \$ (35 kr) til rådighed at leve for pr dag og 735 millioner mennesker lever i ekstrem fattigdom.
- Formuebeskatning. Kun 4 cent af hver dollar som betales i skat stammer fra beskatning af formuer, og det anslås, at de superrige unddrager sig beskatning af op mod 30 % af deres retmæssige beskatning (<https://www.oxfam.org/en/research/time-care>)
- Skattely og skatteunddragelse: det er anslået, at der i 2005 befandt sig 11.5 trillioner \$ i skattely, og den automatiske udveksling af informationer om 84 millioner konti med “oversøiske” formuer mellem 100 nationer har afsløret forekomsten af 11.2 trillioner \$, som er unddraget beskatning. (<https://www.taxresearch.org.uk>).
- Prisen for “grøn omstilling”. Det vil iflg IEA kræve investering af 3.5 trillioner \$ i energisektoren, at begrænse den globale opvarmning til 2.0 grader celsius. Et svimlende beløb i fht den almindelige realøkonomi, men blot en lille brøkdel af de formuer som ganske få enkeltpersoner ejer, og i stor udstrækning unddrager fra beskatning.

Selvom en række andre relevante problemstillinger af global karakter kunne fortjene omtale, skal det her kun påpeges, at Covid19 pandemien har illustreret den ekstremt tætte forbundethed mellem alle mennesker på jorden, idet virus fra et enkelt lokaliseret udbrud i en fjern afkrog af verden i løbet af ganske få måneder er blevet til en global pandemi, som når ud til selv de fjerneste hjørner af kloden. Den globale urbane menneskeheds organisering i små verdens netværk (Watts et al (1998). *Nature*. 393(4), 440-442), bevirker at lokale begivenheder kan spredes globalt i løbet af meget kort tid, og give anledning til omfattende ændringer.

I alle de her nævnte sammenhænge er der tale om udviklinger som er forårsaget af, og har indflydelse på menneskers aktiviteter, som det indledningsvis blev omtalt i relation til økonomiske forhold. Den samfundsmæssige reproduktionsproces har gennem den langvarige udvikling fra isolerede og kun sparsomt interagerende landbrugssamfund ændret sig til at konstituere et globalt integreret netværk af industrielle og finanskapitalistiske

udvekslingsprocesser i en global bykultur. Hver af disse udvekslingsprocesser kontrolleres af forskelligartede drivkræfter, specifikke faktorer som driver udviklingen af de omtalte aspekter ved menneskelig livsvirksomhed. Disse forskelligartede drivkræfter virker som kontrolparametre, der i form af modsætninger, ubalancer, tendenser, gradienter, forårsager og kontrollerer udviklingen af hver deres aspekter ved den samlede helhed. I kraft af alle de omtalte processers samtidige forekomst i det samlede integrerede system påvirker de tillige gensidigt hinanden. De krisefænomener som de forskellige faktorer hver især giver anledning til, har i stadig stigende omfang en tendens til at forstærke hinanden, og presse det samlede system af menneskelig livsvirksomheder mod kritiske tilstande.

Hvordan disse særskilte krisefænomener, og deres integrerede samlede effekt, vil falde ud, hvilken faseovergang de vil give anledning til, er ikke blot en praktisk udfordring, men i høj grad et emne som kalder på konkrete undersøgelser og udvikling af en samlet forståelse, således at valget af foranstaltninger kan ske på et informeret grundlag.